

Відгуки з життя та письменства.

Національність, як фактор поступу.—Старий і новий погляд на національну справу. — Межи двох стільців.

До самого недавнього часу серед поступових кругів європейської інтелігенції, а надто—інтелігенції російської, слово „національний“ було синонімом до слів „шовіністичний“, „реакційний“, а саму національність уважано за потужне гальмо до вселюдського поступу та братання всіх людей. Обстоювати право нації на життя та розвиток значило мало не те ж саме, що викликати людозненависні почування серед мас та заохочувати їх до братобивчої боротьби. Навіть прихильність до національного питання, або просте зацікавлення, трактовано в тих кругах злебільшого, як „узость“, основній рисі людської природи суперечну, себто—призначенню до всесвітньої спілки та братання. Дарма й упевняти було та змагатись, що це не так: одно вже слово про національні потреби та змагання дратувало людей, заставляло їх насторожуватись та сторч ставати.

Певна річ, що такі відносини до національного питання мали почасти свою рацію, бо вирости вони з коріння, що глибоко заложене було в сучасному житті й від його набралося живущих соків. Погляньмо тільки, з одного боку, на становище самих тих інтелігентних кругів, про які мова йде, а з другого—на моральне обличчя тих частин громадянства, що взяли на себе ніби монополію репрезентувати в очах загалу національну ідею,—і ми зразу те коріння матимемо в руках. Скрізь, а надто в Россії, інтелігенція зроду або симпатіями своїми та традиціями належала до національності пануючої, яка на власній шиї національного гніту й утисків не випробувала. Для неї це була сфера цілком теоретична, яка вже тим самим не могла глибоко захоплювати інтересів та бажань, нії тим більше—викликати енергію або нахил до протесту. Як здоровий чоловік не чує свого здоровля, просто на його не зва-

жає, так і забезпечені усім з національного боку люде не могли національних інтересів глибоко до серця праймати. На цілій зрист стояли перед них інші великі проблеми людського істновання,—ті проблеми, що до яких і вони не могли вважати себе за цілком здорових. Економічна експлуатація, соціальна неправда, політична неволя, поспілтавшись у вигадливі комбінації та взірці відповідно до місця, панують скрізь по цілому світі—де більше, де менше—і для пануючих націй це були єдині болячки сучасного устрою. І цілком натурально, що енергія активних членів тих націй поверталася насамперед на те, щоб ці болячки усунути. З цілком зрозумілого також егоїзму вони дуже неохоче припускали, що можуть ще й такі болячки на світі бути, які їм не допікають; а коли їх припускали, то або легковажили їх, або ж накидали їм зовсім невідповідне значення. От через те саме російська інтелігенція й не могла собі ніяк ради дати з національними змаганнями поневолених націй: все їй ті змагання здавались непотрібними, зайвими, школивими; все ввижалася їй людозніснависть там, де й познаки її не було; все вчувався їй шовінізм, де й духу його не пахло, а було хиба саме чисте бажання здобути волю поневоленим народам, як націям, а здобувши—приєднати їх до всесвітньої спілки вільних народів. Це один корінець згаданих відносин до національної справи.

Та був і другий ще, не менш потужний. Сам уряд, з яким російська інтелігенція провадила завзяту боротьбу за домагання економічні, політичні й громадянські і який відповідав на це нечуваними по всьому світі репресіями та рафінованими карами та рішучими заборонами, сам—кажу—уряд не тільки пануючій нації її національних прав не боронив, а ще й сам навіть провадив „національну політику“. Це значило, що повинен бути по цілій державі „одинъ русскій народъ“; що ж до усяких там „хахловъ-сепаратистовъ“, „жидовъ“, „польчишекъ“, „армяшекъ“ і т. і.—то вони мусять усі зникнути ad majorem gloriam того гіпотетичного, фіктивного „єдинаго русского народа“. „Патріотизм“ такого роду всякими заходами та на всі способи уряд підтримував і підживляв, аж до жахливих інспірацій усяких погромів доходячи, чи то потайного під'юживання одної нації проти другої. Так виконувалась офіційно колись проголошена програма, в якій „народність“—певна річ, народність пануючої нації—стояла поруч

„православія“ й „самодержавія“, як одна з навіки непорушних „основ“ державного життя російського. В жертву цій „народності“ й приношено нагальні потреби та справедливі домагання усіх інших, які є в Россії, нації. Ото ж, росхитуючи „основи“ бюрократично-самодержавного ладу, передовà інтелігенція російська повинна була з усієї сили вдарити й на цю „основу“—на той крайній націоналізм, або краще сказавши—націоналістичний шовінізм, щоувесь час був офіційним лозунгом уряду. До того ж, круг уряду що до цього пункту згуртовалося усе, що було в Россії найтемнішого серед громадянства, усе, що йшло проти справжніх потреб народних, усе, що на всякі голоси вило й гавкало на кращі здобутки вселюдського поступу в сфері громадсько-політичних вільносин. Своїми брудними лапами ці шакали та гієни від „патріотизму“ вкрай занечистили ідею національності, зганьбили й скомпромітували її в очах поступових напрямів і самі слова „патріотизм“, „національність“ зробили синонімами гніту, насильства та реакції. Кожен, хто виступав проти цих темних сил пануючого ладу, повинен був, певна річ, іти й проти такого їх підпомішника дужого, як принатурений до послуг панських патріотизм та національна ідея. Це ж був патріотизм орла двоголового й участка, це була національна ідея трицвітного флагу й людозненависті, проповідь гніту та зневажливих вільносин до боротьби за нові форми громадсько-політичного життя. І кому участок був огидний, кого людозненависть обурювала—той мусів огиду почувати та обурюватись і проти їх спільників та товаришів вірних—*того* патріотизму, *того* націоналізму. А чистий патріотизм, чиста національна ідея, звязані хоч би тільки формально з такою пахучою компанією, потъмарились і мусіли сором’язливо ховатись по закутках, боючись раз-у-раз, що їх ідентифіковано буде з ганебними словами та звірячими вчинками заступників „участкового“ патріотизму.

Такий процес відбувався серед пануючої нації, так еволюціонизувала тут національна ідея. А тим часом серед поневолених націй, кращий цвіт яких—їх розум, їх інтелігенцію—систематично за підпомогою школи та всього складу життя здебільшого обираю на користь пануючої,—там не було досить енергічної оборони справедливих національних прав. Починаючись найчастіше з романтичних згадок про старовину, національна ідея у

поневолених націй, хоч з інстинкту її була поступова та демократична, але часто не здужала позбутись зверхньої романтичної одежі її виявiti у виразних формах свою демократичність. Маючи на меті народ, інтереси широких мас, потреби трудячих людей, заступники національної ідеї занадто ичоді абстрагували її від живих людей, мало дбали про те, щоб сформулювати національні домагання в приступній формі її викрити їх справжній невмірний зміст,— і через те її сама ідея тільки слабенькою її тоненькою цівкою пробивалась серед цілого комплексу несприятливих обставин. Про одну з тих обставин, чи не найважливішу в справі національного розвитку, я вже згадував: інтелігенція поневолених націй здебільшого повернулася до пануючої нації, про буржуазію— її говорити нічого, бо вона одним лицем складалася з перевертнів, а „дома“ лишалися самі темні, несвідомі трудящи маси, яким тонкощі всяких таких абстрактних питань ніколи було розбірати. До того ж, віддавши увесь свій розум, свою інтелігенцію на службу чужим богам, вони її інтелектуальної змоги до того не мали. На плечах у народніх мас лежав нестерпний тягар—неволі, роботи тяжкої, неоплатних податків та злиднів невилазних; тягар той просто плечі народові обважував щодennimi утисками та повсякчасною зневагою їх, насамперед, людскої поваги. Серед цієї суми економічного та соціального лиха гніт національний для ширших мас був найменш, певне, помітною складовою його частиною. Це ж не особиста зневага, що кожен чоловік її бере до серця її може легко відчути і швидко реагувати. Щоб зрозуміти зневагу національну, треба почутити себе членом тієї зневаженої нації і членом самосвідомим, треба піднятися по-над звичайний рівень темноти її забитості, треба цілу низку фактів та розумінь скомбінувати, іноді досить абстрактник і складних, а скомбінувавши, поробити відповідні виводи. І тільки тоді, коли я думками пройду вже досить довгий шлях, колективна зневага моєї нації може переважити мої особисті кривди, тоді тільки вона промовить мені до серця і вдариться з такою силою об його, що викреше вогонь рішучої одсічі проти напасників. Без такої досить складної роботи свідомості не може повстати почування національного гніту та кривди. Що, напр., для широких мас українського народу важила така справді нестерпна та нечувана зневага його національної поваги, яку заподіяно йому так званим законом

Юзефовича, коли народ той поспіль, одним лицем неписьменний був і книжка, газета, то-що, в очах його жадної ваги не мали? Він не міг зважити усього значення тієї події, не міг навіть зrozуміти її до ладу й тому цілі десятки літ мовчав, аж поки останніми роками полуда хоч краєчком, а таки спала йому з очей, і тоді тільки він заговорив подекуди і про цю національну зневагу. І так скрізь, де народні маси були мало не єдиними заступниками поневолених націй: відгукуючись вряди-годи, коли ярмо неволі за- надто вже нестерпно замуляє, конвульсійним рухом на економічній соціальні утилісти, про національні здебільшого вони мовчали, бо їх не розуміли. Коли ж навіть окремі одиниці з народу, власною силою чи щасливим випадком, і вибивалися зі споду, то й вони 'насамперед дбали про те, щоб позбутись швидче прикмет рідної національності, бо ці прикмети були досі тільки ознакою некультурності, „мужицтва“—себто мало не якимсь Каїновим тавром бідності й темноти. Ті люди сподівались, що позбувшись того тавра, перейдуть з'раз до вищого, як ім здавалося, типу людської породи, який уживався їм у пануючій нації.

Усі зазначені обставини в великій мірі спричинилися до того, що суть і природу національної справи у нас так затемнено, як не затемнювано ніякої іншої. Національне питання таким складним зробилося, що розібрати його звичайному інтелігентові було дуже важко й через те, щоб довго не клопотатись, витворилася навичка вкладати його в традиційні шаблонові рамки й там збувати всю справу без зайвого клопоту. Таким шаблоном треба уважати й те, що кінець-кінцем національну справу взагалі прилучено до реакційних змагань; до того ще помагала теорія націй світових, до яких зачислено усі тепер пануючі, і націй самим ходом історії засуджених на смерть,—це нації поневолені,—і коли треба було знайти *ultima ratio*, то на той „хід історії“ й посилалися звичайно. Національність оголошено ворогом вселюдської згоди та братерства і, як найвищий продяв цієї думки, виставлено, що найбільш революційний елемент сучасного громадянства—пролетаріят—не має рідного краю. Нехтуючи національні змагання поневолених націй теоретично, заступники поступових і навіть революційних напрямів несподівано опинилися в прикруму сусідстві з тими, хто топтав їх практично—урядом та вірними його підпомігниками—рептиліями усякої масті й образу. Часом сусідство це пр

ступала в дуже наївній формі, але від наївності тієї подихало чимсь таким, що просто морозом жаху проймало тобі душу. „Много очень совѣстливыхъ и честныхъ людей,—писав недавно один поступовий публіціст,—стремятся избавиться отъ них (національныхъ вопросовъ), какъ отъ кошмара, и... совершино замалчиваются эти вопросы, лелѣя въ душѣ идеальъ единства, подавленія одной націей другихъ, надѣясь, что эту не особенно пріятную (ще б пак!) работу совершать иные не совсѣмъ чистые люди, и что послѣ ихъ необходимой, но грязной работы, возможно будетъ приступить, наконецъ, къ осуществленію свѣтлаго идеала человѣческой справедливости“¹⁾). Добрый же „свѣтлый идеаль человѣческой справедливости“, заснований на „грязной работѣ“ Муравйових-вішателів, Юзефовичів, Плеве і т. і.!

Не треба, думаю, доводити, що таке становище національної справи могло бути тільки дочасним, поки на оборону національної ідеї ставали окремі особи, чи навіть гуртки, з-поміж поневолених націй. На інше зовсім становище мусіла вона вибратись, як почали прокидатися до свідомого життя трудящі маси, що потроху звикали й навчалися розрізняти складові елементи того загального гніту, що випав на їх долю за сучасного ладу. Мусів тоді визначились і стати на повен зріст свій і елемент національний, занявши те місце, яке йому од віку належалось, та тільки тимчасово загублене було серед намулу інших простіших елементів. Справа окремих гуртків, справа заможніших елементів громадянства мусіла перетворитись тоді на справу всенародну, тісно звязану з життям та добробутом широких народних мас. Боротьба за індивідуальність, кажучи терміном славного соціолога російського,—індивідуальність особисту, незалежність економічну й соціальну—мусіла долучити до себе новий елемент—боротьби за індивідуальність національну. Адже ж національність,—nehай там собі що хочуть говорять Аракчеєви і реакційні, й революційні—не черевик, який скинув та другого надяг, а не знайшлось другого—дарма: можна й босака погуляти. Національність краще б прирівняти до тих позверхових, але потрібних велими покровів на людському тілі,

¹⁾ А. С. Изгоевъ—Хроника внутренней жизни в „Южныхъ Запискахъ“, 1904, № 40.

які певна річ, зідрати можна, але тільки разом із життям, оскаль-
пувавши тією операцією й самий дух народній. І раніше чи піз-
ніше, а трудящі маси повинні були почутити, як міцно національна
шкура приросла до їхнього організму й чого кощуте скинута
її та нову набути. Линяти, скидаючи шкуру, можуть тільки реп-
тилії, а людини, що свідома своєї особистої індивідуальності й
проводить боротьбу за неї, це діло недостойне.

Трудящі маси, кажу, раніш а чи пізніш, повинні були при-
йти до свідомості своєї національної індивідуальності, як попереду
індивідуальності особистої, й стати на її оборону. І це вели-
чезної ваги річ, бо вона цілком одмінила становище національної
справи: вона надала їй щиро-демократичні дух і форму, в старі
міхі вила нове вино глибокого змісту і примусила навіть тих що
їого вважливо відноситися, хто досі його нехтував. Це суша
революція в справі національній, що тягне за собою революцію і
в тих утворюваних поглядах, про які говорено вище, а також і в
теоріях, що іменем історії засуджували поневолені народи на
безоглядну смерть та страту. Читачі „Нової Громади“ з надру-
кованих у нас статей Бебеля й Пернерсторфера та з принагі-
них до них уваг тов. Грінченка познайомилися вже з еволюцією
що до цього міжнародної соціальдемократії, яка в особі кращих
своїх заступників потроху кидає позицію виключного інтерна-
ціоналізму. Така сама еволюція мусить, мені здається, відбуватися
й серед російських соціалістичних фракцій, і вже сліди її можна
подекуди завважити. Факти життя, удар за ударом, росхитують
старі упередження; полії, яких ми сами буваемо свідками, розби-
вають дочасні теорії й витворюють помалу нові відносини до на-
ціональної справи. І такі це факти цікаві, що придивиться до їх
уважніше не завадить, тим більше, що вони так близько нас
одбуваються, що досить тільки буде руку простягти, щоб їх на-
мацати.

В першій книзі „Современности“—місячника, що повстав
замість приписаного „Русского Богатства“—надруковано статю
д. Василевського: „Борьба за реформу избирательного закона въ
Австріи“, яка дуже дає виразні докази того, як демократизується
в наші часи національна справа, або ще краще—як націоналі-
зується сучасна демократія, як що пробує ставити свої домагання
на цілком практичний, реальний ґрунт та прилучити до себе широкі

маси народні. Та інакше й бути не може, бо жадна програма, що претендує на якесь значіння, жадне практичне домагання, не можуть писіти в повітрі,—вони мусять спиратися на даний ґрунт, на міцний фундамент із живих людей—широких мас народніх. А як ці живі маси народні в даний момент виступають сполученими в національності, то згадані домагання мусять прибрати національні форми. З другого боку ті ж самі факти й події показують, що національна ідея не є щось реакційне *an und für sich*, але може бути і реакційною і поступовою, залежно від того змісту, який у неї вкладено. Боротьба за виборчу реформу в Австрії, де національне питання раз-у-раз дуже гостро стояло, а тепер виявляє тенденцію до нового угрупування політичних партій відповідно до національних домагань—дає наочну ілюстрацію до висловлених поглядів.

Я не маю на думці говорити про фактичний бік справи, бо про це читачі знайдуть на сторінках „Нової Громади“ окрему статю тов. Лозинського, що як раз подає потрібні відомості про боротьбу за виборче право. Мене зараз цікавить найбільше те, як у фактах тієї боротьби виявляє себе національний момент, куди він нахиляється і що нового вносить він в старе, як світ, національне питання Згадана стаття д. Василевського дає цікавий матеріал до того.

Відомо, що на чолі боротьби за вселюдне виборче право, яка знов похитнула світ найбільше під впливом російських подій, стоїть робітничий клас, пролетаріят. Поневолений економічно, немилосердно експлуатований в сучасній буржуазній державі за під-помогою, між іншим, і несправедливих виборчих систем, що віддали скрізь політичну владу заступникам заможних класів, пролетаріят мусів написати на своєму прапорі величній лозунг—всеслюдне виборче право. Мусів, бо скільки політична неволя допомагає неволі економічній, експлуатації пролетарських мас жменькою капиталістів, стільки ж політична воля, рівно поділена між усією людністю, повинна служити до визволу тих мас з неволі економічної. Цілковита реорганізація політичних відносин має наблизити й реорганізацію відносин соціальних та економічних, має улекшити ліквідацію старого капіталістичного ладу на основах вільної праці й вільного споживку продуктів тієї праці трудящими людьми. Щоб поліпшити свою долю, пролетаріят повинен

був дбати про те, щоб здобути в свої руки політичну владу, вселюдне виборче право було першим ступнем до того, щоб ту владу у жменьки заможнью буржуазії видерті й передати її цілому народові. Тоді тільки держава може позбутись тієї ганебної ролі, яку досі грала, обороняючи інтереси невеличкого гурту дуків-сріблляників і занедбуочи життя, здоров'я й потреби величезної більшості покривдженіх. В боротьбі за вселюдне виборче право на широ-демократичних основах (так звана чотирочленна формула) одностайне йде свідомий пролетаріят цілого світа, ступінь по ступневі одновікові ворожі позиції, які уперто обороняють заступники „командуючих“ класів разом з „услугуючими“ їм урядами.

Пролетарські елементи Австрії так само енергічно провадили боротьбу за вселюдне виборче право, як їх товариші по інших краях, і тільки під одностайним навалом робітників австрійський уряд вперше р. 1896 пустив до виборчих урн пролетаріят, заложивши так звану п'яту курію вселюдного голосування. Але це була тільки мизерна уступка і робітників задовольнили—вона не задоволила. Боротьба провадилася і далі, аж до цього часу, і от саме тепер пролетарські маси здобули собі нового потужного спільника, що так само в усілюдному виборчому праві шукає единого порятунку від споконвічної неволі. Спільник цей—то поневолені нації.

Широкі маси поневолених націй, їх основне ядро, складається і з поневолених також людей, а через те ці нації несуть на своїй ший подвійну вагу сучасного ладу: і як люди, і як нації. Не маючи заможніх класів, вони не мають „сильних міра сего“, бо інакше й не були б вони поневоленими національно. Це, кажучи фігулярно, нації-пролетарії, яких сам інстинкт життєвий пхє до того, щоб вибратися з глибокого дна, куди запакував їх сучасний лад та ще й придушив зверху тяжким камінням національного гніту, неволі та утисків. І для таких націй найперша стежка, щоб гніт той з себе скинути—то цілковита реорганізація сучасного політичного ладу на основах рівності та здобування політичних прав широким масам, що складають поневолені національності,—значить, в першій лінії також вселюдне виборче право. Поки політична влада належить жменьці експлуататорів з пануючої нації, доти нема надії на знищення

національного гніту, доти поневолені нації не мають ні звідки оборони своїх інтересів, доти до економічних „скорпіонів“ раз-у-раз долучатимуться ще націоналістичні „бичі“, якими ті експлуатори розважають себе звичайно, граючись у якісь ніби-то вищі принципи „обкультуровання“, а справді — обдурювання „нижчої“ породи людей. З цього виходить, що націям-пролетаріям і пролетаріям-особам одна стежка, щоб свою долю поліпшити, то — боротьба за основи справжнього демократичного ладу, боротьба за вселюдне виборче право. Йдучи своїм шляхом, клас пролетаріїв зустрівся нарешті на цьому шляху і з націями-пролетаріями; показалося, що йти їм — „по дорозі“ і от сама собою витворяться природна спілка. А через те боротьба за нові форми життя, oprіч класової, набирає ще й виразної національної окраски.

Цілком природно, що політична на око боротьба за справедливу виборчу реформу, раз істнують утиски і економічні, і національні, повинна бути не тільки повстанням експлуатованих класів проти класу експлуататорів та їх класових привілеїв, але разом і з повстанням поневолених націй проти націй пануючих та їх привілеїв національних. І ті бо привилей, й другі — усяке по своєму — сприяють поневоленню та експлуатації пролетаріату й поневолених націй, однаково позбавляють політичних прав широкі маси трудящого люду й однаково в інтересах їх мусять бути скасовані. Сам процес економічний, розвиток великого капіталістичного господарства помагає тому, що поневолені нації доходять до свідомості свого національного „я“, а звідси — й до національного відродження. Перше, поки процес капиталізації стояв на переступній стадії й не захопив був ще поневолених, економічно відсталих націй — економічно дужчі, культурніші нації могли утискати й винародовлювати своїх відсталих сусідів саме через те, що вони дужчі. Тепер же сила їх повертається на слабість, бо маючи більші потреби, вони мусять поступатися перед націями поневоленими через те, що ці меншим задовольняються й тим самим лекше відмежувати можуть конкуренцію найманої праці. Процес де-націоналізації через те не то інтенсивніший не зробився, а ще мусів поступитися назад перед силою економічного й національного руху. „В сфері великої фабричної промисловості,—заявжає д. Василевський,—спостережено цікавий факт, що більш культурний елемент випихається менш культурним — дорожчі робочі руки

дешевими: німці чехами, чехи поляками... В східній Галичині побільшується процент русинів у польських містах, хоч тут слабий розвиток промисловості в високій мірі той процес гальмує".

Це з'явище рішучий мало вплив на демократизацію національної справи та на відродження поневолених націй. Скорі тільки розвиток промисловості почав до більших, уже зденаціоналізованих центрів притягати з околи широкі маси трудящого люду—то й позверховий вигляд тих центрів мусів одмінитися, набуваючи національні форми поневоленої нації. Хвили народу, який ще не позбувся своїх національних ознак, почали заливати винародовлені й пануючою нацією здобуті центри; цей новий елемент зложив свою більшість і надав свій характер центрим, що давно вже його були позбулися. Та новий елемент не тільки випихає старий, він вдирається ще й на самі позиції старого і потроху їх здобуває для себе й одвоює. Перше для ремісника, напр., крамаря, адвоката, лікаря, то-що, належність до пануючої нації була джерелом прибутку, бо клієнтів вони мали тільки звідси. Тепер же, коли більшість клієнтів належить до іншої національності—їм доводиться, сказав би, переучуватись, пристосовуючи себе не до пануючої нації, а вже до поневоленої, що морем заливає більші центри й націоналізує їх. Найвиразніш, певне, процес той бачимо поки в Чехії: німецька культура, що здобула вже перевагу над чеською й була одвоювала всі більші центри, мусіла останніми часам поступитися перед чеською назад. Навіть в широ-німецьких країнах чехи потроху випихають німців і, напр., Відені де далі, то все дужче робиться славянським містом через велику силу прибулих чехів. Той самий процес помітно й по інших сторонах Австрії: Сілезія—потроху спольщається, Істрія й Далмачія набувають хорватський та словинський вигляд; міста в східній Галичині, серед моря української людности, помалу українізуються. Певна річ, що так само цей процес мусить довести до українізації винародовлені поки міста й на нашій Україні.

І от, несучись на хвилях економічного процесу, поневолені нації натрапляють на ті перетики, що понаставлювано і на шляху—на всякі обмеження не тільки соціального та економічного, а й національного характеру та на історичні привілії пануючих націй. Повстає невдержнє змагання ті обмеження одні та привілії другим знищити, щоб згинули пережитки старих ч-

сів, коли поневолена нація поневолення свого ще не почувала так дошкульно. І єдиний шлях до того—політична реорганізація держави на широкій демократичній основі, найперше—всюльне виборче право, що дає змогу до тії реорганізації. Поневоленим націям тим легше пристати до поклику за всюльне виборче право, що вони одноманітні й демократичні самим складом своїм: це мало не поспіль трудяще селянство, на чолі якого стоїть також трудяща інтелігенція. Ні спадщини феодального ладу—великих земельних власників, ні новітньої дужої буржуазії, що обстоювали б тільки свої класові інтереси, в середині молодих, недавно відроджених націй не буває, а значить далеко слабша тут класова боротьба, що роз'їдає пануючі нації, поділяючи їх на табори ворогів заеклих. Одностайними лавами поруч заступників поневоленого пролетаріату прямують молоді відроджені нації до нового життя, здобуваючи і для себе, і для всіх поневолених волі та рівності—цих найпотрібніших до нового життя основ. І ми щасливі тим, що в лавах тих бачимо й рідні обличчя—українських селян з Галичини...

Такі події—то певний початок реабілітації національної справи, зганибленої теорією „офиціяльної народності“ і практикою ути-сків та „участкового потретизму“. Кажу—початок, бо ще довго не переведуться певні люди, які так швидко з власними помилками не помиряться і з ясних, як божий день, подій вони пороблять цілком несподівані виводи, що ставатимуть перед нами як відгуки колишнього заблуду. Переступаючи до одного з таких від-гуків, цікаво може буде зазначити, які думки викликали ті ж самі факти, про які зараз мова йде, у одного з найвидатніших ортодоксальних марксистів—Каутського. Він не раз на національній справі зуинявся й останні його праці на цьому полі не брехнать такою вже догматичною виключністю на славу інтернаціоналізму, як давніші. А колись він був „строгъ безъ послабленія“ і засуджував на смерть цілі нації досить легко. Так, обговорюючи якось ті самі факти, що подає й д. Василевський, він доходить до цілком супротилежних виводів, упевняючи, напр., що „ледви чи можна тепер серйозно думати про забезпечення будуччини чеській нації“. Причина, бачте, в тому лежить, що заступників чеської нації можна знайти тільки між селянством та дрібною буржуазією, але як їх економічним процесом „засуджено на загин“, то з ними

загинути мусить і мова їхня. „Кожна спроба поставити першкоди росповсюдженю німецької мови в Чехії кінець-кінцем має гальмувати економічний розвиток в цьому краю. Всяка підпомога розвиткові чеської національності ледве чи означає тепер підпомогу економічному розвиткові. А втім, — знаходить на прикінці Каутський слово потіхи,—хай не журяться тим чехи, бо така доля чекає й далеко значніші надії („Національність нашого часу“)¹⁾. Певна річ, чудова то потіха знати, що не самого тебе засуджено на смерть, а ще когось там „далеко значнішого“: на людях, мовляв, і помірати не так то вже страшно... Але звідки Каутський взяв, що чеська національність, чи яка інша з поневолених (бо чеську він бере тільки до прикладу)—одним лицем з буржуазії складається? Нехай ще селянство—то буржуазія, а що ж робити з 350000 робітників, що працюють по чеських фабриках, або ж з тими 200000 чеських заробітчан, що забралися аж у Відень? Невже й їх у буржуазію тільки через те, що вони чехи, а не німці?... Очевидно, Каутський зробив просто один з тих „сузdal'sких“ мазків, якими так часто грішать усі правовірні: чернив собі чоловік на малюнку одежду, а як за одним махом і обличчя чорним зробив—байдуже: і з чорним обличчям малюнок не чим буде, а таки малюнком! Не можна ж думати, щоб Каутський справді не бачив чеського пролетаріату,—ні, він просто заплюшив проти його очі, аби той не псував йому гарного вигляду розлінованих кліточок, в які він порозсажував нації, ще й етикетки пододававши: цю, мовляв, на страту призначено, а цю—„на восхожденіе отъ силы къ силѣ и отъ славы къ славѣ“...

Та це хоч ясно принаймні: стойть чоловік твердо на одній позиції й навіть зачернє пильно те, що хоч натякає на якусь позицію іншу. Та що про тих сказати, що силкуються разом устояти на двох позиціях, сісти на двох стільцях і через те шамотаються, метляються, пересідають, аж поки... поки провалються межі стільці й опиняється в повітрі?...

Така саме історія трапилася недавно з одним російським ортодоксом д. Лукашевичем, що в тижневику „Вестник Жизни“ (ч. 1 й 2) надруковав статю „Украинська національна партія“.

¹⁾ Карль Каутський—Очерки и этюды. Спб., 1901, стор. 133.

Коли зважити на засоби д. Лукашевича та матеріал, з яким він оперує, то статя його набирає досить цікавости, і мені доведеться, може, до неї ще раз вернутись; поки я хочу обмежити себе тільки на одному епізоді з неї. Всі українські політичні партії в програмах своїх повиставляли, як відомо, домагання для України автономії, виходячи з тих або інших як теоретичних, так і практичних засад. Це питання зацікавило й д. Лукашевича і він в своїй статті головним робом і роздивляється питання про автономію України.

Чи має право Україна на автономію? Безперечно, з погляду д. Лукашевича, має, бо „соціальдемократія считается только съ известнымъ реальнымъ фактомъ существованія большей или меньшей группы людей, говорящихъ на одномъ языке (или, если угодно, нарѣчіи) и сознающихъ себя чѣмъ то отдѣльнымъ отъ остальной окружающей ихъ массы населенія. Такой фактъ несомнѣнно имѣеть мѣсто въ данномъ случаѣ и этого вполнѣ достаточно для соціальдемократіи, чтобы рассматривать населеніе Украины, какъ отдѣльную націю со всѣми правами на свое „самоопредѣленіе“, согласно соціальдемократической программѣ“ (I, 39). Здається, д. Лукашевич сів на свою стільці твердо, але сівши починає він міркувати, і тут його непевність посіла, чи справді так уже він твердо сидить і „нужна ли автономія України?“ І от починає автор горзатись, моститись, плутатись у суперечностях, пересідати з одного стільця на другий... І до того він допересідався, що вже й сам до ладу це відоме не знає, де опинився.

Д. Лукашевич, як ми чули, тільки що категорично і цілком справедливо висловився за автономію України, сконстатувавши факт існування українського народу й додавши, що „этого виолиѣ достаточно для соціальдемократіи“. Але зараз же, на тій самій сторінці, цього вже робиться для д. Лукашевича „недостаточно“ і він захожується моститись на другий стілець. Бачте, він раптом якось доглянувся, що „самостоятельной украинской культуры нѣть, это совершенно несомнѣнныи фактъ“, а життя українського народу сплелося дуже з життям загально-російським. І от один „несомнѣнныи фактъ“ стукнувся в голові д. Лукашевича з другим „совершенно несомнѣнныи фактомъ“, а з цього вийшло те, що д. Лукашевич заходився переглядати програми українських партій і застався дуже наза-

доволений. Правда, тут ще лиха великого нема, хоч є причини думати, що перегляд св'ї д. Лукашевич робить не на основі первітвіорів, а бере часто відомості з других—і досить іноді комічних других рук. Так я дуже боюся, що д. Лукашевич занадто багато начитався... „Шершня! „Вот вам,— пише він,— первый номеръ газеты „Громадська Думка“. Здѣсь... въ руководящей статьѣ призываются къ примиренію и объединенію „богатые и бѣдные, хозяева и работники“ (цитируемъ по памяти)“,—дуже вже якось скидається це на цітату зъ дотепного органу українськихъ комахъ, може й справді „по памяти“ зроблену. Так само безъ потреби по-перекручував д. Лукашевич (зновъ „по памяти“) й безъ того досить колоритні „заповіді“ української народної партії, проти якої, якъ вѣн згадує, були статі въ „Літературно-Науковімъ Вістнику“—„издающемся во Львовѣ нѣкіимъ анархистомъ Лозинскимъ“ (II, 37). Так отъ переглянувшими зъ такими засобами програми українськихъ партій, д. Лукашевич зновъ вертається на стару позицію, до автономії України, але тепер ясний і певний термін національної автономії підміняє досить незручно якимъ невиразнимъ „искусственнымъ обосабленіемъ Україны въ экономической жизни“ (і звідки це вінъ тільки взяв?), певна річ, уважає його за вельми шкодливе зъ кожного погляду й кінчає комічнимъ докоромъ українській соціальдемократії за „націоналистический оттѣнокъ, какой придаетъ ей ея требование автономії Україны“ (II, 44). І въ результаті— я не знаю, на який вже тепер стілець моститься д. Лукашевич, бачу тільки, що вінъ на жадному не сидить твердо.

Я не буду йти слідомъ за аргументацією д. Лукашевича: дещо вінъ переказує правдиво, але ще більше плутається і плутаючись поводиться зъ фактами дуже, я бъ сказав— „по памяти“ чи що. Зупинюсь тільки на важнішихъ його аргументахъ. Життя українського народу, каже д. Лукашевич, переплелося дуже зъ життямъ загально-російськимъ. Це правда—переплелося. Але чи самъ по собі цей аргументъ говоритъ противъ автономії України? Ні, не говоритъ, і це д. Лукашевич дуже добре тямить. Польщі вінъ въ автономії не відмовляє, Фінляндії, гадаю, не сміє відмовити, а чи жъ життя цихъ краївъ не переплелося зъ загально-російськимъ? Адже жъ кожне чхання якого-небудь Плеве або Дурново въ Петербурзі чи не відгукувалося въ Варшаві, або і въ Гельсинфорсі такъ само, якъ у Київі чи Харькові?—Але жъ бо!—скаже на це д. Лукашевич: то жъ

таки Польща та Фінляндія—вони мають свою самостійну культуру, а української культури нема: „это совершенно несомнѣнныи фактъ“. І не завважив д. Лукашевич, як опинився з своїм „совершенно несомнѣннымъ фактомъ“ на тому самому стільці, на якому засідають „представители официальной Россіи и гг. „ученые“, состоящие у нея на содержаніи“ (I, 38): це ж точнісінько їхній аргумент і, зганивши їх на одній сторінці, на другій д. Лукашевич любомирно простягає їм свої обійми.

Не краща справа і з другим аргументом д. Лукашевича. Україна, на його думку, ніколи не виявляла власного революційного руху незалежно від усієї Россії й революціонери-українці приставали тільки до загально-російського руху. Це, насамперед, фактично не зовсім правда, бо хоч невеличкий, а таки навіть за кордоном був український емігрантський гурток з Драгомановим на чолі, і розвиток українського громадянства, з „хлопоманії“ 60-х років почавши, йшов багатьома сторонами своєю власною стежкою. Що з нашого теперішнього погляду ця стежка може здаватись не такою, як слід, чи навіть наївною—то інша річ. Адже, сподіваюсь, д. Лукашевич признає тепер, що і в історії російського революційного руху є чимало сторінок, яких без усміху ми тепер читати не можемо (напр., дещо з діяльності так званого нігілізму). А скільки основна риса українського руху—федералізм—була раз-у-раз дужа і як вона впливала навіть на російських революціонерів, на це маємо фактичні докази. „Таково положеніе вещей“,— пише, напр., Желябов до Драгоманова,—что исходишь отъ реальныхъ интересовъ крестьянства, признаешь его экономическое освобожденіе за существеннѣйшее благо, а ставишь ближайшей задачей требованія политической; видишь спасеніе въ распаденіи имперіи на автономныя части и требуешь учредительного собранія“ *). Найвидатніші діячі російської революції, як видно з цього, мусили принципіально згодитись на те домагання, яке раз-у-раз виставлялось українством, і як, високо вони те домагання ставили, видко хоч би з того, що згадано його поруч „реальныхъ интересовъ крестьянства“: відомо ж бо добре, що значили в очах тогочасних діячів „интереси крестьянства“. Ідею ж

*) „Былое“, мартъ, 1906, стор. 73.

децентралізації в загально - російський рух безперечно внесли українці і тільки потреби часу — добре чи не добре формулювані, то інша річ,—примушували одсувати її здійснення. Я не буду вже говорити про досить численні прояви українського революційного руху за останні часи, нагадаю хиба тільки факт усім відомий—полтавську демонстрацію з відкриттям пам'ятника Котляревському в люті часи панування Плеве. Сміливо можна сказати, що до того російське громадянство не може похвалитись такою величиною демонстрацією, яка була не самим тільки національним протестом: то була перша в Россії по довгій тиші й суперкою виразна демонстрація проти усього бюрократичного ладу її. Що українство підживлялося в ті часи, коли підживлявся й загально-російський рух—це факт, але це значить тільки, що на обидві течії впливали багато однакові причини, а не що одна залежить цілком од другої. Що ж до того, чому українці приставали до загально-російського революційного руху—про це я говорив недавно, тепер скажу лиш, що причини ті зовсім не говорять проти автономії України, як думає д. Лукашевич. Більше аргументів проти неї, опріч голого запевнення, що народ автономії не домагається, д. Лукашевич не виставляє. Але й проти цього запевнення можна б поставити не два-три факти, а далеко більше і вже самий той факт, що досить численна українська група в Думі складається переважно з селян, досить красномовно говорить проти д. Лукашевича. І безперечно, що де далі—голос народу в цій справі буде далеко дужчий, ніж він досі був.

На прикладі д. Лукашевича ми бачимо тільки, як тяжко російським поступовцям позбутись упередження проти українського національного питання, особливо що до автономії, і стати на ту позицію, на яку кличуть їх події життя. І навіть ставши, трудно їм на ній встояти без того, щоб не виявити—несамохіть може—бажання зійти на цілком супротилежну позицію наперекір фактам і логіці. Це відгукується ще стара історія наша, що випливають наверх ті причини, про які я згадував на початку своїх заміток: це незабуті ще пережитки минулого. Занадто бо довго россіяне мали Україну за таку ж саму „свою“ країну, як і центральну Россію й їм просто зреєстилась важко такого погляду і централістичних завичок. І протестуючи централістичної струни, що й досі

бренить ще в писаннях де-кого з російських публіцистів, не на те ми це робимо, щоб „горько жаловаться“, як думає д. Лукашевич, на чиюсь там „злонамъренную обиду“,— не варта того справа,—а на те, щоб розвіяти швидче туман централізму, який шкодить не тільки нам, а й россіянам самим. І вони повинні швидче по-збутися свого централізму, з більшою увагою приглядатись до життя і менше зважати на старі упередження. Тоді не доведеться й д.д. Лукашевичам моститись одночасно на два стільці з перспективою межи їх ошинитися...

Сергій Єфремов.

Вісті з Галичини.

Виборча реформа.—Хліборобські страйки.

Серед загально-австрійського руху за виборчою реформою Галичина являється особливою країною: з одного боку ніде инде в Австрії не відчувалася так потреба демократичної виборчої реформи, а з другого—галицькі відносини стали тою перешкодою, через яку справа виборчої реформи ще не порішена.

Теперішня куріальна система ніде так не кривдила народ, як у Галичині, бо не тільки з перших трьох курій (великої земельної власності, торговельних та промислових палат і міст) виходили посли, ворожі робучим людям, але й дві останні курій (селянська і загальна), призначені для селян і пролетаріїв, завдяки спільним заходам польської шляхти й видданої їй на услуги галицької адміністрації, давали з малими відмінами послів, так само ворожих робучим людям, так що вся парламентарна презентація Галичини діставалася в руки польської шляхти та її однодумців, зорганізованих у консервативно-клерикально-шляхетсько-польський парламентарний клуб „Коло польське“.

Отсі відносини ще заострювалися в східній Галичині, де побіч соціальних ріжниць виступають іще й національні: народня робуча маса належить до української, а велика земельна власність, багата буржуазія й бюрократія до польської національності.